

STATISTIK KUZATISHNING ZAMONAVIY KONSEPSIYASI: BIRLAMCHI MA'LUMOT SIFATI VA IQTISODIY TAHLIL ISHONCHLILIGI

Do'smuxamedova Nozima

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

nozima_dosmuxamedova@tues.uz

orcid: 0009-0007-8603-5616

Annotatsiya: Ushbu maqola statistik kuzatishning zamonaviy mazmunini birlamchi ma'lumotlar sifatini ta'minlash muammosi bilan bog'liq holda yoritadi. Statistik kuzatish iqtisodiy tahlil uchun dalil bazasini shakllantiruvchi asosiy bosqich bo'lib, indikatorlarning ta'rifi, qamrovi, vaqt mezoni va qayd etish tartibi tahlil natijasining aniqligi va qiyoslanish darajasini belgilaydi. Ishda kuzatishning tarixiy evolyutsiyasi, bugungi amaliy manbalari hamda sifat risklari tahlil qilinadi. Metama'lumot yuritish, maxfiylik tamoyili va validatsiya mexanizmlari orqali "tekshirilgan ma'lumot"ni yaratish iqtisodiy qarorlar uchun ishonchli asos ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar: statistik kuzatish, birlamchi ma'lumot, qamrov, ta'rif, tanlanma kuzatuv, ma'muriy reyestrlar, sifat nazorati, metama'lumot, maxfiylik, iqtisodiy tahlil.

KIRISH

Iqtisodiy tahlilning qaysi yo'nalishi tanlanmasin - makroiqtisodiy baholash, tarmoq kesimidagi monitoring, hududiy rivojlanish ko'rsatkichlarini solishtirish yoki korxonada darajasida samaradorlikni hisoblash - barchasining tayanchi sifatli statistik ma'lumotdir. Shuning uchun statistik kuzatish masalasi ko'pincha "texnik jarayon" sifatida qabul qilinsa-da, aslida u iqtisodiy bilimning ishonchlilik mezonlarini belgilab beradigan metodologik va institutsional tizimdir. Statistik kuzatishning mazmuni ommaviy hodisa va jarayonlar haqida birlamchi ma'lumotni oldindan belgilangan qoidalar asosida yig'ishga borib taqaladi: indikatorning ta'rifi, qamrov chegarasi, vaqt mezoni, o'lchov birligi, qayd etish tartibi va nazorat mexanizmlari shu tizimning ajralmas qismlari hisoblanadi. Aynan shu parametrlar keyingi hisob-kitoblar, guruhlash, indekslar tuzish, regressiya yoki prognoz natijalariga bevosita ta'sir qiladi. Agar kuzatish dizaynida "kim/nima hisobga olinadi" degan savol aniq javobga ega bo'lmasa yoki vaqt va tasniflar izchil yuritilmasa, tahlilda ko'rinayotgan o'zgarishlar iqtisodiy reallikdan ko'ra metodologik siljishning mahsuliga aylanib qolishi mumkin. Statistik kuzatishning tarixiy ildizlari ham boshqaruv ehtiyojlari bilan bog'liq. Davlat tuzilmalari aholi soni, yer-suv, soliq bazasi, resurslar va mulkni qayd etish uchun

ro'yxatlar yuritgan; bu ro'yxatlar dastlab oddiy hisob-kitob vazifasini bajargan bo'lsa, keyinchalik ularni solishtirish va umumlashtirish ehtiyoji ta'riflar, klassifikatsiyalar hamda standart jarayonlarni shakllantirgan. Natijada rasmiy statistika "ma'lumot yig'ish"dan ko'ra kengroq mazmunga ega bo'lgan institutga aylangan: u iqtisodiy jarayonlarni kuzatish, o'lchash va jamiyat uchun tushunarli ko'rsatkichlar tiliga tarjima qilishni ta'minlaydi. Bugungi kunda esa kuzatishning ahamiyati yanada kuchaydi, chunki iqtisodiyotda tezkorlik, raqamlashtirish va ma'lumot oqimlarining ko'payishi fonida "ko'p ma'lumot" emas, balki "tekshirilgan va qiyoslanadigan ma'lumot" ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Zamonaviy amaliyotda birlamchi ma'lumotlar turli manbalardan shakllanadi: tanlanma so'rovlar aholi va korxonalar xulq-atvorini o'lchashda moslashuvchanlik beradi, hisobot shakllari ishlab chiqarish va moliyaviy oqimlarni tizimli qayd etadi, ma'muriy reyestrlar esa respondent yukini kamaytirish hamda tezkorlikni oshirish imkonini yaratadi. Biroq manba qanchalik qulay bo'lmasin, sifat risklari doimo mavjud: qamrovning to'liqsizligi, nojavob, o'lchash xatolari, tasniflarning yangilanishi, vaqt kechikishi yoki ma'lumotlarni integratsiyalashdagi mos kelmasliklar natijani og'dirishi mumkin. Shu sababli statistik kuzatishni zamonaviy iqtisodiy tahlilning "infratuzilmasi" sifatida talqin qilish to'g'ri: metama'lumot yuritish, mantiqiy-arifmetik validatsiya, maxfiylik va huquqiy asoslar, shuningdek, ochiqlik va foydalanuvchi ehtiyojiga mos tarqatish siyosati ma'lumotning ilmiy qiymatini belgilovchi omillarga aylanadi. Mazkur maqolada statistik kuzatishning ana shu konseptual jihatlari bir butun zanjir sifatida ko'rib chiqilib, ishonchli tahlil va oqilona qarorlar uchun sifatli kuzatishning hal qiluvchi o'rni asoslanadi.

Asosiy qism

Rasmiy statistika amaliyotida "kuzatuv" tushunchasi ommaviy voqea-hodisalar va jarayonlar haqida birlamchi ma'lumotni oldindan belgilangan qoidalar asosida yig'ishni anglatadi. Bunda ta'rif (nima o'lchanayapti), qamrov (kimlar/nimalar kiritiladi), vaqt mezoni (qaysi davrda qayd etiladi), o'lchov birliklari va qayd etish tartibi bir butun metodologik tizimni tashkil etadi. Iqtisodiy tahlilning dastlabki "kirish nuqtasi" aynan shu yerda shakllanadi: keyingi bosqichlardagi jamlash, guruhlash, indeksli hisoblash, korrelyatsiya-regressiya yoki prognoz kabi hisob-kitoblar qanday murakkab bo'lmasin, ular baribir birlamchi ma'lumotning ta'rifi va qamroviga bo'ysunadi. Shu sababli kuzatuvni loyihalash va o'tkazish jarayoni iqtisodiy tahlil sifati uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi: noto'g'ri ta'rif yoki noto'liq qamrov tahlil natijasini tizimli ravishda og'dirib yuboradi va bunday xatoni keyingi bosqichlarda "tuzatib qo'yish" amalda mumkin bo'lmay qoladi.

Statistik kuzatuvning tarixiy kelib chiqishi davlat boshqaruvi ehtiyoji bilan bog‘liq bo‘lib, aholi soni, yer-suv, soliq bazasi, mulk va resurslarni hisobga olishga qaratilgan dastlabki ro‘yxatlar avval oddiy hisob-kitob shaklida yuritilgan. Vaqt o‘tishi bilan esa aynan shu amaliy ehtiyoj me‘yorlashgan tushunchalarni, klassifikatsiyalarni va standart jarayonlarni vujudga keltirdi: ma‘lumot to‘plashda yagona ta‘rif va tasniflarsiz taqqoslash mumkin emasligi anglandi, shuningdek, natijalarni ishonchli talqin qilish uchun ma‘lumotning qanday sharoitda to‘plangani ham hujjatlashtirilishi zarurligi ravshanlashdi. Natijada, statistik kuzatuv davlatning hisob-kitob instrumentidan kengroq maqomga ko‘tarilib, rasmiy statistika institutining ilmiy-metodologik asosi sifatida shakllandi.

Bugungi kunda statistik kuzatuvning ahamiyati yanada oshgan, chunki real iqtisodiy holatni baholaydigan ko‘rsatkichlar “o‘lchab” olinmasa, tahlil natijasi qaror qabul qilishda ishonchli dalilga aylanmaydi. Narxlar dinamikasi, mehnat bozori signallari, ishlab chiqarish hajmlari, tashqi savdo tendensiyalari kabi indikatorlar faqat hisoblash formulasi bilan emas, balki ularni ta‘minlaydigan kuzatuv tarmog‘i, ma‘lumot manbalari, qamrov va vaqt mezonlari bilan birga yashaydi. Shu ma‘noda, rasmiy statistika demokratik jamiyat axborot tizimida zarur bo‘g‘in sifatida qaraladi: ochiq va tekshirilgan ma‘lumot jamoatchilik nazoratini ham, boshqaruv qarorlarining asoslanganligini ham kuchaytiradi.

1-rasm. Statistik kuzatish manbalari

Ma‘lumot manbasini tanlashda xalqaro amaliyotga xos yondashuv oddiy, biroq talabchan: ma‘lumot qaerdan olinishidan qat‘i nazar (so‘rovlar, hisobot shakllari, ma‘muriy reestrlar), sifat, tezkorlik, xarajat va respondentga tushadigan yuk o‘rtasida muvozanat saqlanishi kerak. Mazkur muvozanat so‘rovlarni oqilona optimallashtirish, takroriy ma‘lumot talablarini qisqartirish va ma‘muriy ma‘lumotdan asosli ravishda

foydalanishga olib keladi. Birlamchi ma'lumot yig'ish amaliyoti, odatda, ikki yirik yo'lda namoyon bo'ladi: yalpi qamrov (keng ko'lamli ro'yxatga olish kabi) va tanlanma kuzatuv. Tanlanma ko'pincha tezkor va nisbatan arzon bo'lsa-da, u reprezentativlikni ta'minlash, xatolarni baholash va natijani to'g'ri umumlashtirish talabini keskin oshiradi. Qaysi yo'l tanlanishidan qat'i nazar, kuzatuv birligi - kim yoki nima hisobga olinayotgani - aniq ta'riflanmasa, keyingi qiyos va trendlar "metodologik siljish"ga uchraydi: raqamlar o'zgargandek ko'rinadi, ammo aslida o'lchash ob'ekting chegarasi o'zgargan bo'ladi.

Shu yerda ma'lumot sifati masalasi markaziy o'ringa chiqadi. Sifatni boshqarishda xalqaro darajada keng qo'llanadigan yondashuvlardan biri sifatida DQAF ramkasi ko'rsatiladi: unda institutsional halollik va mustaqillik, metodologik asoslanganlik, aniqlik va ishonchlilik, xizmatga yaroqlilik (davriylik, o'z vaqtidalik, muvofiqlik), hamda ochiqlik va foydalanish imkoniyati bir-biriga bog'liq mezonlar sifatida qaraladi. Bu o'lchamlar "sifat"ni faqat natijadagi raqam sifatida emas, balki butun statistik ishlab chiqarish muhiti va jarayoni sifatida baholashni talab qiladi. Bunday muhitda maxfiylik tamoyili alohida o'rin tutadi: jismoniy yoki yuridik shaxsga taalluqli birlamchi ma'lumot statistik maqsaddan boshqa maqsadga ishlatilmasligi, shaxsiy yoki tijorat sirini fosh qilmasligi lozim; mazkur qoida respondent ishonchi va ma'lumot to'g'riligining "ijtimoiy shartnomasi" hisoblanadi. Maxfiylikka amal qilinmasa, javob berish intizomi pasayadi, bu esa sifati past ma'lumot orqali tahlilni zaiflashtiradi.

Jarayonni tizimli tashkil qilish nuqtai nazaridan GSBPM modeli muhim konseptual asos bo'lib xizmat qiladi: vazifani aniqlashdan tortib dizayn, yig'ish, qayta ishlash, tahlil va tarqatishgacha bo'lgan zanjirda har bir bosqichda nazorat nuqtalari belgilanadi. Bu yondashuv "ma'lumot tozalash" va metama'lumotni (ta'rif, qamrov, manba, cheklovlar, qayta ko'rib chiqish siyosati) yuritishni ixtiyoriy amal emas, balki professional standart sifatida talab qiladi. Amaliyotda eng og'riqli muammo xatolar arxitekturasidir: qamrovda tushib qolish yoki ikki marta kiritish, o'lchashda noaniq savol yoki noaniq ta'rif sabab og'ish, vaqt kechikishi sabab aktuallik yo'qolishi, klassifikatsiya almashishi sabab qiyosiylik buzilishi tez-tez uchraydi. Professional yondashuvda bu xavflar, avvalo, dizayn bosqichida kamaytiriladi, keyin esa yig'ishdan so'ng logik va arifmetik nazorat, kross-tekshiruv, kodlash va validatsiya orqali bartaraf etiladi; ya'ni sifatni ta'minlash "keyin tuzatish" emas, "olddindan rejalash" madaniyatiga suyanadi.

Raqamlashuv sharoitida kuzatuvning qimmati yanada ortdi: reestrlar va elektron hisobotlar tezkorlikni oshiradi, biroq ma'lumotlarni uyg'unlashtirish (bir xil identifikator, bir xil klassifikator, bir xil ta'rif), maxfiylikni himoya qilish va metama'lumotni ochiqlash talabini kuchaytiradi. Shuning uchun iqtisodiy tahlil uchun

hal qiluvchi mezon “ko‘p ma’lumot” emas, balki tekshirilgan, izchil, taqqoslanuvchan va huquqiy jihatdan kafolatlangan ma’lumotdir. O‘zbekistonda rasmiy statistika instituti sifatida Milliy statistika qo‘mitasi faoliyat yuritishi, shuningdek, rasmiy statistika faoliyatini tartibga soluvchi me‘yoriy hujjatlarning LexUZ orqali e‘lon qilinishi statistik kuzatuvning institutsional va huquqiy tayanchini mustahkamlaydi. Natijada, statistik kuzatuv iqtisodiy tahlilning texnik kirishi emas, balki dalilning ishonchliligi va ijtimoiy legitimligini ta‘minlovchi asosiy metodologik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

2-rasm. Statistik kuzatishning zamonaviy konsepsiyasi

Statistik kuzatish iqtisodiy tahlilda “dalilning kelib chiqish nuqtasi” sifatida qaraladi. Tahlilchi keyin qanday model qo‘llashidan qat’i nazar, natijaning ilmiy qiymati birlamchi ma’lumot qay tartibda olingani, qaysi ta’riflar asosida tuzilgani, qaysi cheklovlar saqlangani bilan belgilanadi. Shu ma’noda, statistik kuzatish amaliyotini faqat texnik yig‘ish jarayoniga tenglashtirish to‘g‘ri emas; u davlat va jamiyat uchun muhim bo‘lgan iqtisodiy voqelikni o‘lchashning institutsional, huquqiy va metodologik tizimidir. Rasmiy statistika sohasidagi bazaviy talablar, ayniqsa, kasbiy mustaqillik, ilmiy prinsiplarga tayanish, manbalar va usullarning ochiq bayoni hamda respondent maxfiylikni muhofaza qilish kabi qoidalar BMTning rasmiy statistika tamoyillarida mustahkamlangan.

O‘zbekiston huquqiy maydonida statistik kuzatish va unga bog‘liq munosabatlar “Rasmiy statistika to‘g‘risida”gi Qonun bilan tartibga solinadi: unda rasmiy statistika tushunchasi, tayyorlovchilar doirasi, respondentlar bilan ishlash, ma’muriy ma’lumotlardan foydalanish kabi jihatlar belgilangan. Raqamli kuzatish va ma’lumot almashinuvi kuchaygan sharoitda esa “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun ma’lumotlarni qayta ishlash va muhofaza qilishning huquqiy chegaralarini aniqlaydi; rasmiy statistikaning ishonchliligi ko‘p hollarda aynan maxfiylik kafolati va qonuniylikni qat’iy saqlashga bog‘liq bo‘ladi.

Metodologik nuqtai nazardan, kuzatishni loyihalash “konsepsiyadan indikatorga” o‘tish logikasiga suyanadi: iqtisodiy kategoriya (masalan, bandlik, daromad, sarf, ishlab chiqarish, narx) avval aniq ta’riflanadi, keyin o‘lchash birligi belgilanadi, so‘ng uni qayd etish imkonini beradigan savollar yoki hisobot pozitsiyalari tanlanadi. Bu yerda ta’rifning barqarorligi vaqt qatorlarining muqoyosa qilinishini ta’minlaydi, ta’rif tez-tez almasha, statistik trend emas, “metodika trendi” paydo bo‘ladi.

Shu sababli xalqaro amaliyotda metama’lumot (ta’rif, qamrov, manba, usul, cheklov va qayta ko‘rib chiqish siyosati)ni ham ma’lumotning bir qismi, deb qarash keng tarqalgan. ESSning sifat va metama’lumot hisobotlari bo‘yicha qo‘llanmalari ham shunday yondashuvni institutsionallashtiradi.

Kuzatish usuli tanlanishida “bir manba - bir haqiqat” degan soddalashtirish ishlaymaydi. Yalpi kuzatish (masalan, keng qamrovli ro‘yxatga olish) yuqori to‘liqlikni beradi, ammo xarajat va vaqt katta, tanlanma kuzatish tezkor va nisbatan arzon, biroq reprezentativlikni ta’minlash, tanlanma xatosini baholash va vaznlash (weighting)ni to‘g‘ri qurish talabini kuchaytiradi; ma’muriy reestrlar respondent yukini kamaytirishi mumkin, lekin ularning maqsadi statistika emasligi sabab ta’rif, to‘liqlik, identifikator va qamrovda nomutanosibliklar kelib chiqadi.

Shuning uchun sifatni boshqarishda bir vaqtning o‘zida bir nechta o‘lchamni nazorat qilish zarur:

- institutsional kafolatlar,
- metodologik asos,
- aniqlik-ishonchlilik,
- xizmatga yaroqlilik (davriylik, o‘z vaqtidalik, muvofiqlik),
- foydalanish imkoniyati.

Bu tuzilma IMFning DQAF yondashuvida tizimli ravishda bayon qilingan va milliy statistika idoralari uchun o‘z-o‘zini baholash vositasi sifatida tavsiya etiladi.

Amaliy dizaynda tanlanma bilan ishlash eng ko‘p metodik xatolar yuzaga keladigan sohalardan: tanlanma asosi (sampling frame)ning sifatsizligi, ya’ni ro‘yxatning eskiligi yoki kam qamrovliligi natijani tizimli og‘dirishi mumkin. Shu muammoni yumshatish uchun statistik amaliyotda qatlamlash (stratification), ehtimoliy tanlash, tarmoq/hudud/o‘lcham bo‘yicha kvotalarni ilmiy asoslash, tanlanma hajmini variatsiya va aniqlik maqsadlariga moslash, vaznlarni kalibrlash (calibration) kabi yechimlar qo‘llanadi.

Tanlanma kuzatishda alohida xavf - noqatnashish (nonresponse): ayrim uy xo‘jaliklari yoki korxonalar javob bermasa, javob berganlar bilan bermaganlar o‘rtasidagi farq natijani og‘dirishi ehtimoli oshadi. Shuning uchun, xalqaro mehnat statistikasi amaliyotida noqatnashishni pasaytirish (qayta aloqa, intervyu usulini optimallashtirish,

ma'lumot yig'ish kanallarini diversifikatsiya qilish), keyin esa noqatnashishni statistik tuzatish (post-stratification, immitatsiya/imputatsiya, vazn korrektirovkalari) kabi choralar ishlatiladi.

Kuzatishning ishonchliligi faqat tanlanma masalasida emas, o'lchashning o'zida ham hal qilinadi. Savolnoma dizaynida "iqtisodiy tushuncha"ni respondent tiliga to'g'ri tarjima qilish - mustaqil metodologik vazifa: terminlar, vaqt gorizonti, birliklar (oylik/choraklik), daromad turlari yoki sarf kategoriyalari turlicha tushunilishi mumkin.

Shu bois, ro'yxatdan o'tkazish va so'rovlarda kognitiv sinov (savolni tushunishni tekshirish), pilot kuzatish, intervyuelarni standartlashtirilgan tayyorlash va maydon nazorati amaliy "sifat filtri" vazifasini bajaradi. Ishonchli statistika uchun logik va arifmetik nazorat qoidalarini yig'ish jarayonining o'ziga joriy qilish ayniqsa muhim: raqamli formalarda diapazon tekshiruvlari, majburiy maydonlar, o'zaro muvofiqlik qoidalari xatolarni erta bosqichdayoq to'xtatadi. Bu yondashuv GSBPM modelidagi "yig'ish-qayta ishlash-tahlil-tarqatish" zanjirida sifatni har bosqichda boshqarish g'oyasiga to'liq mos keladi.

Ma'muriy ma'lumotlarni statistikaga integratsiya qilish zamonaviy iqtisodiy tahlil uchun alohida ahamiyat kasb etadi, chunki soliq, bojxona, reestr va boshqa ma'muriy tizimlar tranzaksion darajada katta hajmda ma'lumot to'playdi.

Biroq integratsiya "to'g'ridan-to'g'ri qo'shib yuborish" emas: identifikatorlar muvofiqligi, dubl yozuvlar, tashkilotlar tuzilmasining o'zgarishi, tasniflarning turlichaligi, ma'lumot yaratilish maqsadining statistik maqsaddan farqi - bularning har biri metodologik filtr talab qiladi. Shu sababli xalqaro amaliyotda ma'muriy ma'lumotlar bilan ishlashda metama'lumot, muvofiqlashtirish va muvofiqlik (coherence) mezonlari birinchi o'ringa chiqadi; ESS QAF va UN NQAF kabi sifat tizimlari aynan shu nuqtada amaliyotga yo'l xaritasi beradi.

Iqtisodiy tahlilga yaqin misollar kuzatish dizaynini juda ravshan qilib ko'rsatadi. Birinchidan, narxlar kuzatuv: inflyatsiya indeksi hisoblanishidan oldin, qaysi tovar/xizmatlar "tipik iste'mol savati"ni ifodalashi, qaysi savdo nuqtalari va hududlar qamrab olinishi, sifati o'zgargan tovarlar qanday standartlashtirilishi, aksiya/chegirma narxlari qay tartibda kiritilishi kabi masalalar hal qilinadi; aks holda indeks matematik jihatdan to'g'ri bo'lishi mumkin, iqtisodiy ma'noda esa noto'g'ri signal beradi. DQAFning inflyatsiya indeksi uchun moslashtirilgan qo'llanmalarida ham statistik mahsulot sifati manba, metodika, qayta ishlash va tarqatish tizimiga bog'liq ekani maxsus ta'kidlanadi. Ikkinchidan, mehnat bozori: ishsizlik va bandlik kabi ko'rsatkichlar faqat "ish bor-yo'qligi" emas, balki ma'lum bir davrda faol qidirish, tayyorlik, ish vaqti, norasmiy mehnat xususiyatlari kabi tushunchalar bilan aniqlanadi;

shuning uchun LFS tipidagi kuzatuvlarda tanlanma, savolnoma va maydon nazorati standartlari qattiq saqlanadi. Uchinchidan, korxonalar statistikasi: yuridik shaxs bilan ishlab chiqarish birligining farqi, filiallar hisoboti, faol/nofaol sub'ektlar ro'yxatini doimiy yangilash iqtisodiy struktura tahlilida hal qiluvchi ahamiyatga ega; bu yerda biznes-reestrlar va ma'muriy manbalarning uyg'unlashgan arxitekturasi muammoni yengillashtiradi, lekin metodologik muvofiqlashtirish shart.

Tizim darajasida iqtisodiy tahlilchilar uchun yana bir muhim masala - ma'lumotlarni tarqatish va foydalanuvchi bilan "axborot shartnomasi". IMFning ma'lumot tarqatish tizimlari bo'yicha qo'llanmalarida qamrov, davriylik va o'z vaqtidalik bilan birga metodologiya ochiqligi va foydalanuvchiga teng kirish tamoyillari ham ko'rsatiladi; bu, o'z navbatida, tahlilchilarning hisob-kitoblarini qayta tekshirish, qiyos qilish va baholash imkonini kengaytiradi. O'zbekistonda milliy statistika tizimini rivojlantirish bo'yicha strategik hujjat (2020–2025 yillarga mo'ljallangan NSDS) ham aynan xalqaro standartlarga yaqinlashish, ma'lumot sifati va muvofiqlashtirishni kuchaytirish kabi vazifalarni belgilaydi. Shu kontekstda UNECEning O'zbekiston milliy statistika tizimi bo'yicha global baholash hisoboti statistika infratuzilmasi, muvofiqlashtirish va modernizatsiya nuqtalarini tashqi ekspertiza nuqtai nazaridan yoritadi; iqtisodiy tahlilda raqamlarni talqin qilishda bunday hujjatlar muhim "metakontekst" beradi.

Nihoyat, institutsional barqarorlik va shaffoflik iqtisodiy tahlil uchun mustaqil qiymatga ega. Milliy statistika organining rasmiy portallarida press-relizlar, metodik materiallar va ochiq ma'lumotlar bilan ishlash amaliyoti ko'rsatib borilishi foydalanuvchi ishonchini oshiradi. Shu bilan birga, statistika boshqaruvidagi islohotlar va institutsional qayta tashkil etishlar (masalan, milliy statistika institutini yangi formatga o'tkazish haqidagi rasmiy xabarlar) tizimning xalqaro standartlarga moslashish dinamikasini tushunishga yordam beradi, lekin har qanday o'zgarishda metodika uzluksizligi va qiyosiylik saqlanishi iqtisodiy tahlil nuqtai nazaridan eng katta talab bo'lib qolaveradi.

Xulosa

Statistik kuzatish iqtisodiy tahlil uchun faqat ma'lumot yetkazib beruvchi manba emas, balki tahlilning epistemik chegaralarini belgilab beruvchi asosdir: qaysi fakt "iqtisodiy fakt" sifatida qabul qilinishi, qaysi o'zgaruvchi qiyosga yaroqli bo'lishi, qaysi tendensiyani real deb baholash mumkinligi aynan kuzatishning ta'riflari, qamrovi, davriyligi va qayta ishlash protokoli bilan hal qilinadi. Shunday ekan, professor darajasidagi iqtisodiy tahlilchi uchun metodologiya "keyingi bosqich" emas: u dastlabki bosqich - kuzatish dizaynidan boshlanadi va tahlil natijasini ilmiy dalilga aylantiradigan shartlarni ta'minlaydi. BMT tamoyillari statistik organlar kasbiy mustaqil qaror qabul qilishi, ma'lumot manbalari va usullarini ilmiy standartlarda

tushuntirishi, maxfiylikni kafolatlashi zarurligini belgilab, amalda iqtisodiy tahlilning ishonchliligiga xizmat qiladi; chunki ishonchli statistikasiz hatto murakkab modellar ham “hisoblangan gumon”dan narigiga o‘ta olmaydi.

Zamonaviy iqtisodiyotda raqamli transformatsiya ma’lumot manbalarini ko‘paytirdi, biroq bu holat kuzatishning ahamiyatini kamaytirmadi, aksincha, unga yangi mazmun berdi. Tranzaksion va ma’muriy ma’lumotlar tezkor, detallashgan va katta hajmda bo‘lishi mumkin, lekin ularning statistik qiymati avtomatik ravishda ta’minlanmaydi. Identifikatorlar muvofiqligi, klassifikatorlar birxilligi, qamrovning to‘liqligi, ma’lumot yaratilish maqsadi bilan statistik maqsad o‘rtasidagi farqlar juda jiddiy metodologik risklarni keltirib chiqaradi. Shu sababli XXI asrda kuzatish madaniyati “qo‘lda to‘plash”dan “arxitektura qurish”ga siljiyapti: ma’lumotlarning kelib chiqishini hujjatlash, metama’lumot standartlarini joriy etish, sifat nazoratini avtomatlashtirish, maxfiylik va qonuniylikni texnologik hamda huquqiy choralar bilan bir vaqtda ta’minlash talab etilmoqda. GSBPM kabi modellar statistik ishlab chiqarishni sikl sifatida ko‘rsatib, sifat risklarini bosqichma-bosqich boshqarish imkonini beradi, institutsional va protsess sifatini tizimli tarzda baholash uchun “me’yoriy til” vazifasini bajaradi.

Amaliy jihatdan, ishonchli iqtisodiy xulosaga olib boradigan yo‘lda eng katta xavflar tanlanma va o‘lchash xatolarida namoyon bo‘ladi. Tanlanma xatosi statistik ma’noda hisoblanadigan noaniqlik bo‘lsa, noqatnashish, qamrovda tushib qolish, savolni turlicha tushunish, intervyuer ta’siri, qayta ishlashdagi kodlash va imputatsiya qarorlari kabi no-tanlanma xatolar (non-sampling error) ko‘pincha ko‘rinmaydigan, lekin natijani tizimli og‘diruvchi omil sifatida yuzaga chiqadi. Shuning uchun amaliyotda “tekshirish”ni faqat yig‘ishdan keyin emas, dizayndayoq boshlash lozim. Masalan, pilot kuzatish, kognitiv test, logik nazorat qoidalari, qayta aloqa protokollari, vaznlash va kalibrlash sxemalari, qayta ko‘rib chiqish siyosati (revision policy) tahlilni himoya qiladigan me’yoriy qalqonga aylanadi.

O‘zbekiston misolida esa ushbu masalaga qo‘shimcha o‘lcham qo‘shiladi: rasmiy statistika va shaxsiy ma’lumotlarga doir qonunchilik bazasi statistik kuzatishda respondent huquqlari, ma’lumotdan foydalanish chegaralari va maxfiylik kafolatlarini belgilaydi; milliy statistikaning rivojlantirish strategiyasi va xalqaro baholash hisobotlari esa modernizatsiyaning ustuvor nuqtalarini ko‘rsatadi. Iqtisodiy tahlilchi uchun bu hujjatlar ikki tomonlama ahamiyatga ega:

bir tomondan, ular indikatorlar qanday muhitda ishlab chiqarilayotganini tushuntirib, talqinda ehtiyotkorlik va aniqlikni oshiradi;

ikkinchi tomondan, tadqiqot dizaynida qaysi manbalarga tayanish, qaysi cheklovlarni hisobga olish kerakligini ilmiy asoslaydi.

Natijada, statistik kuzatishni chuqur tushungan iqtisodiy tahlil amaliyoti modellarning murakkabligi bilan emas, dalilning ishonchliligi bilan kuchayadi: iqtisodiy qarorlar uchun eng muhim resurs - tasodifiy emas, tekshirilgan, hujjatlangan va qonuniy ma'lumotdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Rasmiy statistika to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni (O‘RQ-707), 11.08.2021. - Toshkent, 2021.
2. “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. 02.07.2019. - Toshkent, 2019.
3. Do‘smuxamedova, N. (2025). NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Ilg‘or Iqtisodiyot Va Pedagogik Texnologiyalar*, 2(2), 963-967.
4. Dosmukhamedova, N. (2024). REGIONAL INTEGRATION AND TRADE: ANALYSIS OF UZBEKISTAN'S ECONOMIC RELATIONS. *Technical science research in Uzbekistan*, 2(7), 56-59.
5. Dosmukhamedova, N. (2024). GREEN ECONOMY: UZBEKISTAN'S ROLE IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY. *Technical science research in Uzbekistan*, 2(7), 52-55.
6. Dosmukhamedova, N. (2024). INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND THEIR IMPORTANCE IN UZBEKISTAN AGRICULTURE. *Technical science research in Uzbekistan*, 2(7), 60-63.
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Umumiy ma’lumotlar. - Toshkent, 2026.

www.stat.uz

www.uza.uz

www.natlib.uz